

Г А Р Т

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА
КРИТИЧНИЙ ЖУРНАЛ ВСЕ
УКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕ
ТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

№ 2—3 ЧЕРВЕНЬ—ЛИПЕНЬ 1927

РЕДАГУЮТЬ: В. КОРЯК, І. КУЛИК, І. МИКИТЕНКО,
В. СОСЮРА, П. УСЕНКО, М. ДОЛЕНГО, В. ЮРИНЕЦЬ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ЗМІСТ

	Стор.
Май Дніпрович. Сонячні трілі, поезії	5
○ Петро Радченко. Прокляття, оповідання	6
○ О. Лав. З циклу „На зустріч сонцю“, поезії	15
„ Зійшов овес, поезії	16
○ Гр. Яковенко (Викторов). Колезький реєстратор, оповідання	17
В. Сосюра. Станції, поезії	28
○ Л. Первомайський. Розставання, поезії	30
„ З гори без тормоза, поезії	30
○ Олексій Кундзіч. Дуже просто, новела	31
Дм. Гордієнко. Біля вокзалу, поезії	37
○ Іван Кириленко Сергій коваль, оповідання	38
Леонід Чернов. Лист до матери, поезії	51
Л. Пшонтек. Мистецтво бути невидимим, оповідання	52
Микола Шеремет. Китайцям, поезії	58
М. Аламедичи. Сів лісових робітників, поезії	60
○ Джим Тюлі. Жебраки життя, оповідання	61
Рецидиви вчорашнього	74
М. Доленго. Валеріан Поліщук — лірик	85
Володимир Юринець. Естетика Канта в марксистському освітленні	96
І. Ю. Кулик. <u>Література під комуністичним керівництвом</u>	123
Є. Крук. Стогін з - під залізної п'яти	131
Бібліографія	141
Хроніка	150

СОНЯЧНІ ТРІЛІ

В ГАРЯЧИМ золоті киплять
Копри, будівлі, естокади.
Вагони котяться — дзвенять.
І кожний цвяшок сонцю радий —
свій блискіт — голос подає.
Веселий день. Весела праця.
Стоїть шахтар і воду п'є —
міцний, червоний, мов руда ця,
що вбрала людську кров і піт.
Легка утома гасне в рухах.
Ані! Це вже не ті сліпі
Раби заліза. Промінь духа
осявав це ясне лице,
і воля розум просвітила:
Це він, — диктатор, і творець
нової правди — буйна сила,
що в цілім світі знищить гніт.
А кліть шумить.
І з кожним шумом
Залізна кладь іде на світ.
Нема тут місця тихим думам —
тут кожна мить свій біг двоїть.
І вже шахтар коло вагону
і котить, ухкає й свистить
на кладь воронено-червону.
А сонце ле ле та ле річки
тепла і золота і сили.
І день веселий і звучкий
розлітно рине в простір синій.

ПЕТРО РАДЧЕНКО

ПРОКЛЯТТЯ

I

АБЕ латає старі черевики, а разом з ними пришиває латки давніх спогадів на своєму власному тілі.

Він вічний шнорер, якому синагога дає допомогу. У нього навіть немає грошей, щоб утекти від цього світу злиднів, бо своїми мозолястими руками він не в силах дотягти віку.

Усю силу забрав з собою син, коли пішов на заслання, а може й на смерть. Не знає Абе... А тепер лишилося одне прокляття.

І коли сон покладає на очі свою гарячу руку, враз прокидається старе, давно минуле життя й запече зашкрумтілим тавром прокляття.

Це почалося тоді, коли він одружився. Ще й тоді був плач і смуток.

Голосно грали музики, а старий його родич, такий жалісливий, маленький — лише на голові чубок волосся, виводив у куточку:

— Ой, ой, ой...

І так увесь час.

Світло свічок повагом падало на старі облісілі голови. Скрипка роздирала груди, а вино в шклянках блищало, наче чисті кришталеві сльозинки весільного плачу.

А в куточку хиталася голова, плігали кістляві руки й увесь час:

— Ой, ой, ой...

Абе вперше одяг на себе талес-кутн¹⁾, як вимагав того єврейський закон, щоб прилюдно поцілувати свою жінку.

Він нахилився до Голди й побачив в її очах сльози.

Плащем до Голдиних ніг упала перша радість, і темною плямою послалася в голові думка:

... Так, лихо й злидні прийдуть до них вже в ту ніч, коли вони обоє ляжуть на ліжко родинного щастя...

Абе — швець. Абе нікчемний шусторяка, що має тільки одними руками ловити своє щастя.

¹⁾ Обрядовий одяг.

В нестямі, з п'яним чадом щастя й туги він поцілував свою жінку й знесилений впав на стілець.

Грали музики. Ритмічно гупали ноги танцюристів. Що хвилини хриплі голоси гукали:— Хай вам буде вічно щастя!

На стіл посихлялися старі голови, а молодь, сумно підспівуючи, таракотіла виделками по тарілках.

Разом з свічками догоряла радість.

Після весілля Голдин батько сказав Абе:

— Як ти, паскудний швець, злидар, міг увійти в мою хату й забрати від мене мою єдину доньку? Я ж не давав їй дозволу на ваш шлюб...

Старий стиснув маленькі, дитячі кулаки й гепнув себе в груди.

Сумний вийшов Абе із хати багатія-купця. Він ще й раніш сподівався, що Ізько не дасть йому спокійно жити.

За рік вони вже мали щастя. Якесь надзвичайне для євреїв щастя. Вони мали сина й лише ним багатіли.

За рік в суботу, коли ще захід сонця не почув у синагоги викриків молитов мінін і марів¹⁾),— Голдин батько скликав у себе нараду.

Навколо столу сиділи купці й рабин. Заплакана, але гордовита Голда притискувала до грудей сина.

Підвівся чорний рабин.

— Абе, стань отут перед нами. Ми твої судді. Бог тебе бачить... Страхайся й не посміє сказати неправди.

Абе суворо подивився на своїх суддів. Усі багатії. Він казатиме тільки правду.

— Нехай єдине неправдиве слово покарає смертю дитину, мое єдине щастя.

Голда заплакала.

Ізько схопився рукою за бороду. Йому завжди щеміло на серці за донькою, за онуком. Але він мовчки, не ремствуючи, ховав у собі свій біль.

Ізько поволі обвів усіх очима.

Вогняні язики свічок плавали в синьому чаді й одривалися вгору, коли хто притулював руку до рота й притишено кашляв.

— Голдо, я хочу хоч єдиний раз побачити твого сина.

Голда мовчки простягнула батькові дитину.

Ізько довго дивився на червонясте онукове обличчя. А він же хотів завжди бачити таке ніжне лице, доторкатись руками до м'якого тільця й що-дня лоскотати його своєю бородою.

Він трохи замислився, але враз злякано простягнув перед себе дитину й заплащив очі.

¹⁾ Вечірні молитви.

— Візьміть... Це не Голдина дитина, а Голда не моя донька! Хіба вона поспитала у старого батька, коли виходила заміж за якогось злидаря-шевця?

Голда враз ворухнулася. Вона помітила всі батькові рухи й тупнула від болю ногою...

— Татко, хіба я не твоя дочка? А хто випхнув мене на вулицю, коли я не пішла за того, хто з повними кешенями грошей приходив по моє тіло...

Ізька підхопили під руки.

— Женіть їх з моєї хати! Нехай з вами, з неслухняними, вічно буде моє батькове прокляття!

Голда на мить збожеволіла. В нестямі метнулася до батька й упала навколішки, простягаючи йому дитину.

— На, батьку... На... Прокляни й мого сина!

Рабин уїдливо посміхнувся у бік: то ж він сватав свого родича за Голду...

Ізько вип'яв наперед червоні від напруги очі й кістлявими руками ловив твердий опір для своєї розгубленої думки.

Нікими вустами жалю Абе поцілував холодну, помертвілу Голду. Тоді підхопився, аж війнули, наче крила, чорні хвалди пальта й побіг слідом за Ізьком.

— Проклятий, паскудний! Нехай парші з'їдять твою стару голову, нехай ніколи не охолоне твоя зненависть, нехай поржавіють твої червінці!

Абе прожив десятки років, а разом з ним жило Ізькове прокляття.

Тепер він що-вечора розгортає для молитви сідер¹⁾, одягає талес²⁾ і щиро молиться.

Лівою рукою обмотаною ремінцем, на якому висить тефілін³⁾, частенько хапається за бороду, обриваючи жовте волосся лиха.

Іноді голосно кричить і хитається до миготіння свічок.

Цей голос розпуки завжди дратує Голду.

Її думки, наче білі метелики злітаються на вогонь свічок, журно шарудять м'якими крильцями, падають на стіл і знову шарудять.

Голда палить свої думки на вогні біблейської віри.

— Сину мій... Арль...— каже з мукою Голда, з докором дивлячись на Абе.

— Ти ніколи не згадуєш за сина, ти вже прокляв його своєю мовчанкою.

Заплакала.

¹⁾ Молитовник.

²⁾ Обрядовий одяг.

³⁾ Символічні кубики, які євреї одягають при молитві.

... Давно це було. Здається, проминуло століття відтоді, коли Арль міцно притиснув її до себе й поцілував крижаними вустами. Його повели озброєні люди. Вона побігла за ними, блискаючи мукою очей на цілий світ. У сутінь ночі загуркотіла чорна карета, а Голда рівним шляхом послала під колеса всеньке своє життя...

Абе ввесь час боязко дивився на Голду й ніби - то тільки зараз пригадавши свого сина, суворо насупив брови.

Йому завжди ставало боляче від цих спогадів, але вони непомітно виринали перед очима й повільно кружляли в кімнаті, наче на сонці сріблястий порох.

... Арль частенько збирав громаду. До нього радо прислухалися, а він запально говорив, як незабаром житимуть вільні євреї, і що вони матимуть такі ж самі права, як і всі люди.

Тоді Абе непомітно підходив до столу й тремтячими руками гасив лампу, щоб ніхто не бачив, як бігають його наліті вогнем і зненавистю очі, наче миші в пастці...

— Сину, хто тебе навчив таке говорити? Я б зараз роздер того на шматочки.

... Потому Арль з соромливими очима дівчини й полохливий, наче осикові листочки в -осени, сказав батькові:

— Простіть мені, тату, може чим завинив...

— Що?..

— Я може більше не повернуся.

Абе враз приріс до землі й тихо сказав:

— Іди...

Уночі Абе метушливо бігав по кімнаті й пильно прислухався, як за вікном капала темінь дзвінкого, зоряного неба. Ось зараз бахне полохливий постріл... і Абе бачить, як той залитий кров'ю мундир з хрестами, віковичний гніт євреїв — хилиться, падає й лежатиме на підлозі брудною ганчіркою. А що з Арлем? Довга, довга ніч, наче столітнє життя. Дужий гуркіт у двері — Арль... Абе метушливо відчиняє двері, з любов'ю придивляється до Арля й злякано відступає від нього. Його волосся на голові біле, як молоко.

— Це ж ти, Арле?

— Я... тату, за мною зараз прийдуть, заберуть...

— Нехай стане ніч в той день, коли ти намислив таке зробити! — Абе голосно ойкнув і забив себе кулаками в груди.

II

Несподівано для Абе прийшла революція. Але він тільки скандзюбився, нижче зігнувся на своєму шевському стільчику й зовсім не здивувався цьому.

Він, старий єврей, мусив побожно схилити свою сиву голову й цупко притиснути кулаки до своїх грудей.

Старенька Голда кинула латати панчохи, підвела своє пухнате, наче тісто, тіло й підійшла до вікна.

На вулиці тривожно торохтіли вози, кудись поспішали заклопотані люди й навіть сонце ніби то прилипло до неба якесь бліде, заплакане.

І в цьому галасі вулиці враз постала тривога тієї ночі, коли з нею востаннє прощався Арль. Але зараз ця тривога промовляла до неї словами Арля, давала надію серед цього бурхливого шумовиння побачити свого сина, почути його дзвінкий голос.

Тепер що - дня на сполох голосили вулиці. Що - хвилини єврейська людність сподівалася наскоку якоїсь банди. Замість звичайної розмови був крик, або шепотіння незвичайних тривожних слів.

Уночі притишено чітко дрімало місто. І враз схоплювалося на ноги, гасаючи у повітрі тисячами голосів, повними безнадії й жаху.

Абеві здавалося, що то кричать зовсім не люди, а будинки, вулиці, — ціле місто, всенький світ.

Але він ніколи не кричав, а тільки боязко прислухався, як до нього глухо тарабанили в стелю, в стіни; з вереском божевільних дзвінко торохтіли в двері й лячно гукали:

— Абе... Абе... кричіть, галасуйте, то ж прийшли різати нас, євреїв!

— Нехай ріжуть. Мені дарма. У мене вже давно забрали й десь повісили мого сина...

— Ага, яке вам до цього діло? Але нехай бандити спочатку поріжуть тих, хто посилав своїх синів у революцію!

Тоді Абе кортить вибігти на вулицю й зупинити невпинний, галасливий рух.

Але хіба цей рух для його старечих ніг? Він ніколи не вженеться за ним і впаде на піддорозі, світлячи шкляними очима смерті.

Зараз Абе підходить до віконниці, притуляє свої вуха, щоб послухати пісень вулиці.

— Арле, чому ти не прийдеш до мене зараз? Іди, подивись, у які гострі леза ножів вирости твої слова.

Згодом, стомлений, він підходить до ліжка, на якому лежить хора, сухоребра Голда й подовгу дивиться на неї.

— Абе, відчини віконниці. Вже ж ранок. Я хочу ще раз побачити світло сонця.

— Голдо, хіба ти не знаєш, що тоді прийдуть люди й заб'ють хору Голду й старого Абе.

— А може тоді прийде Арль, — сперечалася Голда, — він нас врятує.

— Ні, Арль вже ніколи не прийде.

Абе затулив руками вуха й хоче у сутінь минулих років огорнути свою оселю, щоб шум революції пройшов повз неї, щоб ніколи більше не чути людських криків, щоб запанувала німотна тиша.

З нечуваним галасом вдерлися до хати озброєні люди й забили немічну Голду.

Абе побіг за ними.

— Забийте й мене проклятого життям жида! У мене більше не лишилося нікого, окрім прокляття. Я вже ніколи не почую Голдиних слів. Вона вже більше ніколи не попитає, де пішов її син Арль...

Ті самі люди з огидою відштовхнули від себе божевільного єврея, насипали на голову гарячого попелу й посадили біля мертвої Голди.

Абе ніжно поклав на крижані вуста тремтячі пучки й тихо сказав:

— Ша, Голдо, тихо... Вони ще раз можуть прийти до нас поспитати: де ти заховала свого сина Арля?

III

Єврейська громада синагоги за підтримкою багатіїв та комерсантів що-місяця в наступну суботу надіяла грошима євреїв, що потерпіли від погромів.

Одного разу Абе стояв біля рабина й, забувши, чого саме прийшов, уважно придивлявся до портрета, що нахилився просто на нього.

Рабин поклав перед ним купу паперових грошей, але Абе, відсунувши їх від себе, прикро подивився на нього.

— А хто це? — й показав пучкою на портрета.

— Це почесний габе¹⁾ синагоги — Ізько, який після своєї смерти залишив багато грошей, щоб допомагати таким бідним, як і ти.

Враз тремтячі руки старого Абе згребли гроші й, стиснувши їх у кулаки, простяглися до рабина.

— Що ви?

Рабин злякано відхилився, а в обличчя йому полетіли зібгаті гроші.

— На, забори їх собі, нещасний рабин! Старий Абе-жебрак ніколи більше не прийде просити допомоги в того, хто на віки прокляв його життя.

За цими словами він злісно харкнув у обличчя, що прикрими очима здивовання визирало з темного портрета.

— Візьми назад своє прокляття, паскудний, ненависний жиде Ізько!

— Абе, Абе! — закричав переляканий маленький дідусь-шамес²⁾.

Рабин люто відштовхнув від себе гроші, наче вони були пекучими жаринками й несподівано метнувся до дверей.

¹⁾ Почесний член синагогальної ради.

²⁾ Служник синагоги.

— Женіть його, він же божевільний... Ви бачили, що він зробив? Він оплював нашу віру!

Здивовані, розкуйовджені голови старців з цікавістю зазирали у двері, кидаючи пожадливі погляди на гроші, що їх без жалю толочив ногами сердитий, аж синій, рабин.

Спантеличений шамес поточився було назад, але враз опам'я-тався й кинувся збирати розкидані на підлозі гроші.

— Кинь їх... — підскаочив до нього рабин — нехай лежать! Топчи їх ногами! І ти такий самий пархатий шнорер. Іди з моїх очей! Іди жебрати з тим божевільним...

— Ребі, ребі — благав шамес, скубучи себе за волосся.

— Ні, стій...

— Вигони всіх злидарів...

Старці пхаючи одне одного бігли до дверей на вулицю.

— Скажи, що нема грошей! Замкни двері...

IV

Вечір. По обох боках вулиці горять - блимають вогні.

Химерні вогники, вони плигають у очах Абе наче кінематографічний фільм. Вітер куйовдить волосся, свавільно гойдається на електричних ліхтарях, лопоче кольоровими спідницями, хлюпає фалдами чоловічих пальт.

Абе тулиться до стінки, де тепліше, а всередині в нього надзвичайна тиша. Він навіть загортається у власну тишу, захищаючи себе від вітру, наче старець у важке дрантя...

Тільки у вуха настирливо шугає шум вулиць, гомін життя, а світло плівкою застилає очі й тремтить вогнями в каламутних сльозах.

— Подайте старому Абе!

Тут на вулиці нема бога, віри, рабина, Голди! не чути молитов і ніколи не чадять свічки.

Це не фатальний крик синагоги і не розколотий Абеvim прокляттям мир, це крик вулиці, голос нового життя.

— Подайте старому Абе...

Де — далі Абе почуває, що він вже не може затулитися від цього нового життя тишою власних думок.

Вже й тепер, коли він іде по вулиці, то обов'язково волочить за собою шум міста, бензиновий пах чаду, й сонячну, радісну посмішку людей.

У хаті темно. Абе ніколи не палить світла.

Він завжди приносить з собою клаптики світляних малюнків вулиці й йому так любо, радісно роздивлятися їх на самоті, коли ніхто не заважає й так тихо затишно на думці.

Тільки іноді вертається старе, наче ніч, що стомлено шкутильгає на відпочинок у порожню, непривітну хату.

Тоді все частіше тягне Абе на вулицю, чим далі від своєї хати.

Він спокійно сідає на таке місце, щоб живі хвилі людського галасу хлюпалися біля його ніг, щоб на його голову лилося приємне, жовте світло сонця.

Тоді він відчуває, що поуз нього мусить колись пройти його син Арль, і тому він пильно вдивляється в кожне обличчя.

Абе кохається в чистих, світлих поглядах. А іноді перед ним зупиняються потерті роками обличчя з іржою спорохнілих очей.

Ці очі завжди нагадують Голду, кладовище й останню купіль, коли рабин з огидою приторкається до мертвого тіла, щоб більше вже нічого не нагадувало живого.

Абеві стає моторошно від цих прикрих думок. Він покійно ховає свої очі в себе на грудях, але несподівано підводить голову й радісно каже:

— Я знаю, що Арль обов'язково мусить прийти до мене.

Йому кладуть у руки гроші, але Абе враз тривожно плигає очима через вулицю, схоплюється на ноги й біжить за кінним загоном червоноармійців, що виринув із - за рогу й чітко зацокотів копитами вздовж вулиці.

Абе важко переставляє одубілі ноги, штовхає людей і бачить перед собою тільки одну зелену спину й кашкет, що легко гойдається на білому коні.

Нарешті знесилено падає на землю, гукаючи притишеним, хриплим голосом:

— Арле, Арле!..

А вулиця шумить, дзвінко цокотить копитами коней, непереможно шалено котиться вперед і приємно пахтить теплим чадом брудної, весняної води.

Люди заклопотано підіймають Абе, щось питають у нього, але він мовчки дивиться вздовж вулиці й біжить далі.

У хаті Абе помічає зміни в недоторканих досі речах. Стілець здвинутий з свого звичайного місця, а на краю стола велика чиста пляма.

Тут лежала чиясь рука.

Абе цілує це місце й лазить по підлозі, цілуючи патьоки з чиїхось забруднених ніг.

Значить Арль приходив! Отут на столі поклав свою руку й довго, зажурено роздивлявся по хаті.

— Мій любий сину, Арль...

Тепер Абе що-дня виглядає знайомої постати, верхи на білому коні й навіть не може більше молитися, бо в очах у нього й на

душі нова, світла віра в сина, що ось вже приходив і незабаром має прийти остаточно.

І коли тепер Абе проходить повз синагогу він на мить зупиняється, підіймає до неба кулаки й плює в чорне лице своєї мертвої віри.

З острахом дивляться на нього поважні євреї. Певне, кожий з них габе, бо вони повільно витягують свої гаманці, щоб перед лицем синагоги подати копійку якомусь галасливому шнорерові.

Помалу затихає галас і гасне світло у вікнах синагоги. А Абе все стоїть на одному місці, тремтячими вустами жуючи гірку темінь минулих років.

Із дверей синагоги поспішно виходить рабин і ховає свою бороду в комір. Абе ніби-то хто штовхає кулаком у спину і він підтюпцем біжить до рабина.

— Ребі, ребі...

Вулиці порожні, темні. Вони боязко щільно тиснуться одна до одної й собі гукають, наче Абе.

Рабин на мить зупиняється, зачувши голос, але побачивши таємну кострубату постать чоловіка, злякано біжить далі.

Абе якось легко, наче птиця, доганяє рабина й хапає його за рукав.

— Чого вам?

— Ребі... Послухайте мене, я хочу вам сказати, що вже приходив мій син Арль.

— Який син?

Рабин боязко придивляється до зігнутої постати Абе і, враз пригадавши плювок і гроші, гнівно з задоволенням штовхає його в груди.

Абе впав.

Пусткою дихають темні, порожні вулиці. Згодом Абе поволі підводиться, сідає на сідці і враз плює в сутінь ночі, де зажурені дримають темні стіни великого будинку синагоги.

О. ЛАН

З ЦИКЛУ „НАЗУСТРІЧ СОНЦЮ“

РІК

ВЕСНА та осінь — два горби,
А поміж ними балка літня.
Які ви радісні, степи,
На схилі сонячного квітня!

Іду за плугом по ріллі.
Легкий туман. Не йду я — плину.
Здається гайстер на крилі
Несе мене в ясну долину.

А на межі марою віз.
Там зерно. Виорю — посію.
Пущу за вітром бруньки сліз —
Хай в балці виростуть в надію.

Що як мину ставок, город
І копи липня в добру пору,
Я зможу також без турбот
Зійти на другу — жовту гору.

Зійти до білого шпиля
З ясним лицем, з безхмарним чолом,
І ще раз — з груднем — іздала
Всміхнутись літньому роздолу.

* * *

Квітневий дощик дрібно - дрібно
В шибки: — Добридень!
Вітайте гостя — давно чекаєте...
Стоїть береза, косу розпустила,
Слуха.

Чого це тихо так?
 Якась велика тайна
 Твориться в теплому степу.
 Лежить рілля в тонкій сорочці туману,
 Мов жінка повногруда,
 Що скоро буде матір'ю...
 А з півдня хмари
 Здивовано підводять брови,
 Розплющують зіниці.
 А завтра небо круглим оком гляне,
 Бо прийде май, скомандує —
 І встане степ,
 Зелену блюзу вдягне,
 Червоним поясом підпережеться
 І справить свято животворчого
 Труда.

ЗІЙШОВ ОВЕС

Назустріч сонцю,
 Ми всі назустріч сонцю,
 Ми рученьки свої зелені
 Назустріч дорогому.
 — Прийди, прийди, золотокосе,
 Ми стали босо на ріллі.
 Ми позбираємо ясне проміння
 І будуть мільйони сонць,
 І буде кожна росяна вівсина
 Уламком сонця.
 Назустріч сонцю
 По небу ходять журавлі,
 А борони — по полю.
 Бо це - ж весна — ласкава мати,
 Її стрічати ми прийшли.
 Веселий квітень у брилі
 Скородить ниви.
 Назустріч сонцю,
 Ми всі назустріч сонцю
 Дарунки Жовтню несемо.

Гр. ЯКОВЕНКО (ВИКТОРОВ)

КОЛЕЗЬКИЙ РЕЄСТРАТОР

(Оповідання)

I

БУВ він і на зріст високий, і на вигляд поважний. Пишався, певно, він і вродою вабливою, станом гнучким і виразною бадьорою ходою. Його любили, поважали й боялися. Упевнений в собі, в своїй зовнішній силі, широким і твердим поступом брав він самим щастям проторений йому шлях. Сумніви, розчарування й поразки воліли, не торкнувшись його, животіти обабіч шляху. Він же був гордий і щасливий.

Давно це було. Надто давно. Ніби й зовсім нічого того не було. Широкий хвилевидий горб, розташувавшись вздовж плеч, важко пригнітив його до землі, знехтував і поламав гнучкий стан, і обернув колись стрункі ноги в одно нещільне колесо. Не було з чого пишатися: огрядна, присадкувата постать його набула вигляду незграбної черепахи.

І тепер на ногах у його високі гумові боти, а на плечах сірий картатий плед з довгими чорними китицями. Доба року не впливала на його. А краще — він не помічав її. І взимку, і влітку — в жару та спеку — могли ви бачити його в незмінних гумових ботах по коліна, закутаного у свій пошкоджений довгим часом сірий плед.

Усі його знали. Це — Никодим Павлович Клячко, помічник бухгалтеря в окружному фінансовому відділі.

Що - дня, рівно о дев'ятій годині ранку Никодим Павлович появляється на головній вулиці міста. Чемчикуючи на кривих наїзницьких ногах, він згорблено квапиться на службу. У лівій руді вузенький споловілий портфель, перетятий навпоперек шворочкою. Дбайливо й сохранно, мов річ великого кошту, притискує він його до грудей.

Смішно й боляче дивитися на глумливо знехтувану — чим? — віком, життям? — фігуру старого. Якоюсь надто штучною і вже непотрібною ні йому самому, ні комусь іншому здавалася його не в

міру поважна поквалівість. Стежачи за напруженим, але надаремним силкуванням його, в жертву якому героїчно витрачалися останні крихти живої, дієздатної сили, вабило ласкаво зупинити старого й тепло, дружньо запорадити йому: Ну, куди?.. По-що?.. Ради чого вже тепереньки отак поспішати?.. Чи не краще було б дійти невеличку рештку днів своїх в тиші, в покої, десь не тут?..

Проте, хто б зважився на подібний злочин?.. Твердо переконаний був Никодим Павлович, поки пересуває він ноги, поки вдихає в себе повітря, доти бракуватиме йому отакого жалісливого порадики. І він жив. Символом упертої волі — яко-мога довше осідати місце в просторі — з кешені йому завжди теліпався клапоть червоної хустки з двома туго зав'язаними вузликами.

На службі Никодим Павлович діставав з портфелика пару м'яких повстяних черевиків і чорну шовкову ярмолку з жовтою китичкою. Перевзувшись і захистивши ярмолкою жовтого черепа, він дбайливо ховав свої гумові боти в текстурову шухляду з недоїмковими картками. І на останок, щоб уже не відриваючись, заклакнути на довгих шість годин за податковими списками, ревно христився і сідав носа величезними окулярами в черепаховій оправі.

Хто такий був собою Никодим Павлович?.. Коли і яким способом потрапив на службу?.. Скільки саме десятків років важко носив на своїй горбатій спині — ніхто про те не відав.

Старший контрольор, Максим Петрович Тушкан, служив у фінансовому відділі з самих перших днів його заснування. Під його начальницькою рукою і перебував увесь час Никодим Павлович. І тільки він, Тушкан, міг би, коли б захотів, дещо розповісти про свого підручного. Але... але не в тій мірі хороше ставився він до Никодима Павловича, щоб зручно було розпитувати його...

У самого ж старого годі було й думати щось випитати. Не любив Никодим Павлович розмовляти за роботою. Припарадившись і сівши за стіл, він ніби зовсім забував, що перебуває зараз в рухливому оточенні живих людей. Повсякденні інтереси їхні, болі та радощі й мало не ворушили його. Одні лише неживі рахівниці, полонивши його з душею й тілом, могли б, мавши язика, викрити зміст мовчазних його думок.

Ніхто з службовців не міг похвалитися бодай єдиним почутим від старого словом. Навіть ті товариші з роботи, які працювали обік його протягом двох-трьох років. На всілякі спроби розговоритися з ним і втягти його в коло службових інтересів, він або похмуро мовчав, або відповідав холодно й одномовно. По двох-трьох словах його терпкої відповіді, у найбільш балакучого швидко никла охота не тільки розмовляти з ним, але й наблизитися до його.

Так само поводився Никодим Павлович і з начальством. Ні страху, ні звичайної службової запобігливості та влесливості в йому не помічалось. Стримано підводився він із-за столу й спокійно, холодно відповідав завідувачу:

— Так точно... Перевірив баланса і горизонтально й вертикально... Помилки не знайшов...

— А як у вас, Никодиме Павловичу, звіт про срібло царської карбівки?

— За три дні, як сказано в наказі, я подам вам вичерпаний звіт... Сподіваюся, що ми надішлемо його цілком вчасно...

— Чудесно. Прекрасно.

— Більш нічого?

— Нічого.

— Маю честь вклонитися вам...

Кивнувши головою, Никодим Павлович одразу приростав до рахівниць. Минала коротка хвилина і вже помітно було, що старий, одмежувавшись від усього довколишнього рухливим цокотом кісточок, перебуває зараз химерною істотою своєю геть далеко-далеко цієї кімнати...

Не любили й не поважали мовчазного Никодима Павловича товариші з служби. А тимчасом, нікому й нічого лихого він не заподіяв. Ні словом, ні рухом нікого не образив. Нікому не став поперек службового шляху...

Але нікого так тяжко не вражала холодна замкнутість горбатого потвори, як його безпосереднього й найближчого начальника, Максима Петровича Тушкана.

Усім своїм єством ненавидів його Максим Петрович. Гумові боти старого, ветхий сірий плед, його розложистий горб на спині й жовта шишката лисина були йому за ту навмисну диявольську вигадку, пекучим завданням якої ставало що-часу, що-хвилини кидати його в нестямну дрижу. Ненавидів він його підлою, засудливою ненавистю, але до тої міри люто й пристрасно, що злоба його, перехопившись за звичайні межі, видавалася надто жорстокою в умовах сіренького службового буття.

Як міг Никодим Павлович зносити на собі три роки служби під начальникуванням Максима Петровича?.. Де бралось йому терпіння що-дня, що-часу спокійно, мовчки слухати образи й глум над собою, над горбом своїм, над лисиною, над кривими, покаліченими ногами?..

Максим Петрович закидав на горище гумові боти, або наливав у них червоного атраменту. Нишком знімав з плеч старого сірий плед і, викалявши гумиарабиком, засував його в кошик з сміттям. Навмисним рухом обривав вішалку біля пальта і, коли воно валялося по підлозі, старанно витирив об його багнюку з чобіт. Приходив

пізно вночі до установи і потайцем нищив справлену Никодимом Павловичем роботу, або переінакшував по книгах вивірені ним підсумки. Робилося це з метою довести начальству його ледарство й нездатність справитися з дорученою роботою. І щоб найгірше дозолити йому, набивав його невеличкий портфельик казенними олівцями та папером, а потім скликав службовців і показував на його, як на злодія...

Іноді старший контрольор приходив на службу в незвично доброму гуморі. І ставав той день Никодиму Павловичу за довгий рік найнезносніших мук. Максим Петрович увічливо ляскав по горбу, ретельно обмадував його, а далі брав лінійку й заходжувався ретельно виміряти його.

— Чудесний горбик... — поділявся він зі службовцями своїм вражінням... — Довжина 15, ширина 10... Разом — 150 квадратних сантиметрів... Мавши отакий прекрасний горб на спині, я б ні за що не сидів отут... Далєбі... Знайшов би підприємця і поїхав би з ним мандрувати... Коли покласти по-полтиннику за вхід, і то вже маєте ви... Пайдить же, чорт візьми, дурням...

І навіть цього замало було Максиму Петровичу. Не лише один він, а всі навколо мусили до останку проїнятися його жагучою ненавистю. Кожний, хто дихав одним з ним повітрям, волів підтримувати його, і разом з ним шукати способів найболячішої образи людини.

— Чи не мстився він за щось на старому?.. Чи не наводив нині з ним якихось своїх застарілих крєвних рахунків?..

Одповісти ж на це ніхто не брався. Не могли відати й про ті заховані причини, що примушували Никодима Павловича мовчки, без ремства витерплювати Тушканові поневіряння.

... А чорт із ним... Видимо йому це подобається, коли мовчить... Не варт псувати добрих взаємин з начальником... І загалом, нас це Не обходить... Нехай собі розважаються... Препротивний суб'єкт...

На цьому й заспокоювалося десять чоловіка контрольорових підручних.

Останнім же часом, Максим Петрович, захопившись злобою, назовсім позбувся глузду.

Робочі столи їхні стояли поруч, щільно присунуті один до одного (переставку столів зробили з наказу самого Максима Петровича). Щоб дістатися свого місця за столом, Максим Петрович примушений був що-раз продиратися поза спиною Никодима Павловича. І не минало якихся півгодини часу, щоб у старшого контрольора не виникало раптом гострої потреби хутко зірватися з місця й стрімголов мчатися невідомо куди.

Никодим Павлович доволі вивчив свого начальника й немало зазнав від його вдачі, щоб повся кчасно не триматися на сторожі.

Ледве спіймавши вухом рип контрольного стільця, він лякливо здригнував і щільно припадав до столу.

Та не до того було заклопотаному службою начальникові, щоб дивитися собі під ноги, а більш того, обминати Никодима Павловича вузькими суточками... З очима, повними турбот, з розгону на-скакував він на старого й що-сили збивав його колінами на підлогу.

— А... а... а... Пробачте... — дивувався Максим Петрович, переступивши через розпластаного на підлозі Никодима Павловича... Великодушно пробачте, товаришу... товаришу Черепахин... чи то пак — Клячко... Така досада — завжди помиляюсь...

Кімната якось кволо, нехотя припиняла роботу і, вдаючи на обличчях щось подібне на сміх, байдуже зирала на смішну й безпомічну фігуру горбатого. Одноманітне його сальтомортале з стільця на підлогу всім уже остогидло й нікого більше не вражало.

Лише два моменти з усього процесу падіння не позбулися для них свого первісного смаку. Никодим Павлович, падаючи на підлогу всяк-раз дивом якимся встигав схопити з стола свої рахівниці... Неодмінно рахівниці, а не, прикладом, каламар з атраментом, або прес-пап'є... І на підлозі не хотів, старий штукар, розлучитися з своїм улюбленим струментом...

Никодим Павлович важко підводився з підлоги, ретельно струшював пил з одержі й мовчки, ні на кого не глянувши, сідав до столу.

Минало хвилин п'ять-десять... Никодим Павлович, віддавшись роботі, забув уже про начальників учинок. Записуючи на клаптиков паперу числові підсумки, він невиразно, по-старечому щось бубонить собі під ніс.

І саме в цей слушний момент, із-за дверей кімнати з загрозливими рухами витикався насторожений Максим Петрович. (Ні для кого не було таємницею, що він нікуди й не ходив і всі десять хвилин простовбичив за дверима).

Ш-ш-ша... Ані згука...

Затаївши дух, тихо, навшпиньки пересікав він кімнату й непомітно заходив Никодиму Павлович збоку. Відступивши кроків п'ять назад, щоб сильніше розігнатися, він чмалено налітав на помічника бухгалтера і з силою кидав його геть аж до самої архівної шахи.

— А... а... а...

Кімната хутко оживала й підводилася на ноги.

— Пробачте... Великодушно пробачте, шановний товаришу Черепашкин... чи то пак — Черепахин... тьфу... Клячко пак...

— Невже ж мовчатиме?..

— Б'юся об заклад — і не писне...

— Нда... а... а... А слід би вже, здається, і заговорити.

— Як би того... знаєте... неприємність ще яка...

— Ну, скажіть на милість, при чому ж тут старі калози?..

— Доносить підє...

— Пішли ви до чорта... Яке мені діло?..

— Ні, ви дивіться... Знов устиг, стара личина, рахівниці схопити...

— Кумедник...

Никодим Павлович мовчки підводився, обережно пролазив з рахівницями поза спиною Максима Петровича і, припадаючи на ліву ногу, сідав до столу.

Ускорах характерний швидкий цокіт кісточок нагадував контрольорові про ненависного сусіду. Настигав час відновити напади на стару, бездушну колоду. І єдина тепереньки турбота поїдом їла його. Як би так, з якою б такою особливою вигадкою шпурнути каліку, щоб він потрапив огидною лисиною своєю прямисінько на гостряк віконної лутки?..

І знов падала, підводилася, стримано крехтала від болів, і мовчки сідала на місце стара черепахоподібна істота...

Ні слова, ні півслова... Ні згука... Ніби так йому й покладено було: падати, підводитись і знову падати... Жодного слова скарги...

Кінець - кінцем, червоний, спітнілий контрольор знесилювався і на деякий час, хоч - не - хоч, припиняв знущання над старим.

— Знаєте... того... кхе... кхе... Хрипів він, ні до кого особисто не звертаючись і не сподіваючись притягти чийось увагу... Того... Служив колись я... Давно, до революції... Гм... Гм... був у мене начальник... На - ча - ль - чаль... чаль...

На цьому слові Максим Петрович раптом зупинявся, важко передихав і запасався повітрям.

— Начальник був... Ах, падлюка... Тварина... Мерзотник... Чотирнадцять ро - о - ків... років пекельних глуму й зневаги... Тільки сатана міг бути отаким витончено жорстоким... ну... ну...

— Ну, доведись мені зустрітись з ним!.. Пошаста десь за - напасти його!.. Я б... Я б...

Щоб саме заподіяв він своєму колишньому начальнику, за хрипом, свистом і якимся верескливим скиглінням не можна було добрати.

— ... Чотирнадцять років...

Давлючись словами, Максим Петрович справді задихався й не міг уже видавити з себе жодного тьмного згука.

Спомини минулого не підтовплювалися в грудях і гостряками впиналися в горло — бракувало чим дихати, не було чим мовити.

Раптом піднята сила доходила до найвищого рівня. Далі ходу не було. Починався болізнний вплив надмірно розбурханої крові.

Обвівши кімнату безглуздо виряченими очима, Максим Петрович починав, корчучись, згасати.

Деякий час завмерлу тишу кімнати тільки й непокоїли драгливий хруск ламаних пальців і згучне рипіння зубів.

Два десятки очей одночасно зупинилися на упертому, образливо-занімілому бухгалтерові. Ніхто й нічого не розумів, і кожний мовчки, пристрасно благав пояснень.

Хуткий одноманітний цокіт кісточок на рахівницях...

І лише він ставав їм за гостро жадану відповідь.

II

Не стало Никодима Павловича... Смерть настигла його на прочуд нагло і для всіх несподівано.

Помер він так.

Як і кожен начальник, Максим Петрович приходив іноді на службу годинаю - двома пізніше своїх співробітників. Сьогодні ж він чомусь незвично запізнився й появився у відділі лише о дванадцятій годині.

Десятками полетіли йому назустріч дружні, співчутливі запити: — Чому, через що?.. Зуби розходилися, горло заложило?.. А може, з щасливим побільшенням родини віншувати?.. Хто — синок, чи донька?.. З попом, чи так?.. Коли крестьбини?.. Чи може на нову квартиру перебиралися?..

На диво бадьорий та веселий Максим Петрович велетнем стовбичив на порозі і з посміхом озирав затривожений ним рій службовців.

— Живий і здоровий... — піднесено гримав він, відповідаючи одним заходом на всі допитування. — Веселий, здоровий і щасливий, що той головний бухгалтер держбанку... Знаєте?.. Що ж до доньки, або там сина, то — низенько вам клонюся — плодить вже ви їх сами... Я з великим презадоволом буду за хрещеного батька... Ця роля куди приємніша ролі рідного „папаші“...

У кімнаті було накурено й душно.

— Фу-у-у... Ну, хоч би ж вікна порозчиняли... Надворі розкіш, благодать, а вони потіють отут, мов раки ті в казані з окропом...

Здригуючи всім тулубом від надмірного буяння нутряної радості, сильний і дужий Максим Петрович підійшов до вікна і з силою розчинив його.

— Ви ж погляньте... Сонечко, повітря... тополі зелені... краса... Да... А ми — сиди, вицокуй отут на рахівницях діткам на молочко... Ах, яка нудьга...

I —

На це ніхто не сподівався.

Максим Петрович обережно наблизився до Никодима Павловича й тепло, дружньо звернувся до його:

— Я ж правду кажу, шановний Никодим Павловичу?.. Чи не мука, чи не чортяча то нудьга висиджувати за мертвими, бездушними цифрами дні, місяці, роки?.. Десятки довгих років... Жах... А ось тут, зараз за вікном життя — сонце, повітря... На ріжку вулиць сидить чистильник чобіт і, примружуючи очі, мрійно смаже на сонці голу, брудну спину... Який він щасливий, бродяга... Ні звіти його не турбують, ні відомості непокою не завдають... Сидить, мерзотник такий, дивиться, дихає, впитує в себе тепло й ласку... його не жде до себе начальство з доповіддю...

Никодим Павлович і словом не обізвався — мовчав. Можливо, що він і не помічав біля себе Максима Петровича, і не чув жодного згуку з його потоку слів. Зосередившись на широкому, рябому від цифер простирадлі, він являв собою омертвілу облуду якогось музейного житця.

Максим Петрович підвів голову й важко передихнув.

— Хіба ви не чуєте мене, шановний Никодиме Павловичу?.. — переспитав він з тремтінням в голосі. — Я ж до вас звертаюся...

Старий по звичаю мовчав. Вдивляючись в його, Максим Петрович гостро відчув, що його, старшого контролера, немає тут... Не існує, принаймні, у просторі цієї кімнати... І не він то стовбичить зараз біля Никодима Павловича, а щось таке, чому навіть певного ім'я не дано... Бездушна річ має назву, а йому...

— Так... так... — зашепотів він скривленими губами... — Никодим Павлович не чує мене... Не хотять чути... Тим краще...

Обвівши принішклу кімнату гарячими очима, Максим Петрович хутко припав до Никодима Павловича і щось швидко-швидко зашепотів йому на вухо.

— А... а... а...

Від несподіваного дикого викрику забреніли шибки.

Максим Петрович ледве встиг одпрянути на бік.

Піднятий не своєю силою, Никодим Павлович схопився на ноги і обома руками уп'явся собі в груди. Очі йому зайнялися неймовірним переляком, а жовта лисина рясно вкрилася дрібними краплями поту.

— А... а... а...

З середини нестримними клубками вибивався дзвучкий клекіт. Закинувши голову назад, щоб дати йому вихід, старий швидко й злякано забігав руками по грудях.

Під руки нічого не траплялося. Того, чого так пильно шукав Никодим Павлович, на грудях не було. Хрипіння почало вщухати. В очах зажеврів вогник тями. І ще б секунда одна спокою...

— Під стіл, під стіл покотилося... — навіжено вискнув Максим Петрович, показуючи пальцем Никодиму Павловичу під ноги. — Дивіться, дивіться — он блищить біля ніжки...

— Чого ж ви хотіли?

Тушкан промовчав.

— Гаразд... Може скажете мені, що саме підбивало вас отак... отак поводитись з підвласним вам робітником?..

— Гм... За вами право не відповідати на мої запити, але...

— Я й користаюся з цього права...

— Добре... Проте ж, я примушений пильнувати свого права...

— Питайте...

— Чим можна пояснити...

— Упертість старого, хочете сказати?.. Його замкнутість і небажання оскаржити мої вчинки?..

— Так... Знати це мені не зайво...

— Дуже просто... Знавши його, ви б не питали мене... Я ж добре знав його... Надто добре...

— Ви ухиляєтесь від прямої відмови...

— Зараз... Слід знати його так, як лише я його знав... Помічник бухгалтера Клячко мав за велику собі образу іти до „когось“ жалітися на мене... По-перше, я не вартий був його скарги, а по-друге, не було людини, гідної його вислухати... „Чиясь“ допомога йому, Клячкові, була незноснішою мого поводження з ним...

... Чи не знайдете ви можливим відповідати мені, додержуючись певного порядку?..

— Питайте...

— Ваші співробітники не могли не знати ваших взаємин з Клячком... і весь час мовчали?.. Ви впливали на них?

— Я відав спеціальною роботою... З десяти моїх підручних тільки один мав найменший чин губерського секретаря... До певної міри...

— Так, розумію вас... Скажіть мені, що саме, тоді, в той день проказали ви Клячкові на вухо?..

— Гм... Максим Петрович осміхнувся... Я сказав йому... сказав декілька слів... Я сказав: „Никодиме Павловичу, у вас Володимир третьої степені із-за пазухи визирає“...

— Не розумію...

— Мені надто прикро, що ви не розумієте мене...

— Винюся й прошу пояснень...

— Немає чого пояснювати... Здається, я говорив уже... Клячко носив під жакеткою на грудях сорочки найдорогший йому орден...

— А... а... а... Ви знали...

— Мені за три дні до того пощастило вислідити його... За все більш боявся він...

— І ви певні...

— Певний, та тільки не того я хотів...

- А чого - ж ?
- Я не хотів його смерти...
- Так чого ж ви домагалися ?
- Бо - же - віл - ля... Розумієте?..
- ??
- А він тільки вмер... умер, проклятий...

* * *

„Дійсний штатський совітник“, Никодим Павлович Клячко, посідав посаду управителя казенної палати.

Колезький реєстратор, Тушкан, прослужив під його рукою чотирнадцять років канцелярським служником для копіювання бумаг. Інших подробиць слідчому добути не пощастило.

В. СОСЮРА

СТАНЦІЇ

СТАНЦІЇ, рейки, заводи,
мури, вагони, огні.

І золоті хороводи
зор у сумній далині...

Серце розтерзане, чуле,
знову лети на село,
там, де огненне минуле
в громі гармат одгуло.

Линь, моя думо, за води,
хай хоч присняться мені
станції, рейки, заводи
в журнім згадок тумані.

Пил підіймає отара,
в шумі акацій іду. —

Місяць над ставом, гітара
й пісня любовна в саду...

В гудзиках інтелігенти:
„Ах, сколько зим, сколько лет!“

Ну, а тепер я студентом,
і пролетарський поет.

Серце од болю німіє,
то у льоду, то в огні...
Сплутали дні мої мрії,
мрії поплутали дні.

Ні, це неправда, омана,
сам я на себе брешу...
Слухай: іде із тумана
праці невтомної шум...

Друже, не будь анемічний,
гартом наповни слова.
Вже океан електричний
наші поля залива.

Киньмо минуле, та міти,
в гóроді ми, не в гаю :
думою тра володіти
так, як багнетом в бою.

Йди у минуле, о мріє,
ти не потрібна мені...
Той переможе, хто вміє
думать, як треба, в ці дні.

12/VI — 27 р.
Харків

Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

РОЗСТАВАННЯ

ДЕСЬ за містом гроза...
Ясно падає вогнена мідь
І грохочуть нечувано сурми.
— Дхне озон —
І у грудях озон.
Піяніно бренить щось бравурне.
Пролітають вітри,
Пролітають вітри за вікном
(Заблукала в саду твоїм буря).
Ах, орли!
Не сушіть своїх крил
І не бійтеся, дні, коли хмариться небо похмуро!
Ну, не плач...
Неминуче (у грудях озон).
Дай востаннє відчуть твої теплі заплакані губи...
Десь за містом гроза.
Ясно падає вогненна мідь
І рокочуть і кличуть нечувано сурми...

З ГОРИ БЕЗ ТОРМАЗА

СТРУМКАМИ вітер коло голови
Велосіпед — вперед, педаль — і
далі,
далі...
Тікає шлях... Ого! Лови!
Волосся вітер запліта в спіралі.
Долина — клин зелений. Даль. Лісок.
Під шинами пісок.
Відпочиває стомлено педаль — і
далі...
далі...
далі...

ОЛЕКСІЙ КУНДЗИЧ

ДУЖЕ ПРОСТО

(З циклу „В Ущелинах Республіки“)

В „ЗАЛІ“ 5 на 15 метрів, уставлений в три ряди столиками ромбової форми, стоїть роз'ятрений гамір п'яного пізнього вечора. Під стелею в диму од цигарок — дві голих лямпочки.

В глибині „залі“ сцена. Коло піяніна — чоловік у камізелці сяє лисиною, червоним, як у кабанника, спітнілим обличчям і надхненно грає на маленьку гармонію, не звертаючи уваги на гостей. Голова його падає назад, як підрубана спереду, по обличчю розпливається масна усмішка, він випускає гармонію з однієї руки й вона висне, як пташка, що її вхопили за кінець крила, тріпочеться у віртуозній руці від жонгльорських рухів і теплим іронічним мінором оксамитно супроводить слова блискучого чоловіка в камізелці про те, що

Клавочка служила в Вечека,
Клавочка работала слегка...
Юбочка не детская,
Барышня советская,
Получала литер букву „А“.

По один бік довгої стіни — вікна у темний провулок. До одного з них часто нахиляється візник, затуляється долонями від світла. З дверей, що проти вікон, в „залю“ виходить чоловік у зеленім плащі. За ним через кілька хвилин — дівчина в рожевім кімоно.

В „залі“ всі п'яні.

Хазяї коршомки сяють потом і гостинністю.

Офіціанти нишком помиляються в підрахунках, а хлопчики з вечірньою газетою забувають давати здачі.

З провулку час од часу входять дівчата, стоять у темному вході, що між дверима й кімнаткою з дікту.

В цьому ж передпокої, метнувшись із дверей полою, швидко як домашня персона, з'являється сіра шинеля на високій зігнутий постаті. Постать не дивиться в „залю“. Вона зачиняє двері, загортає поли, наче їй холодно або вона боїться показати з-під шинелі дрانه

вбрання. Вона випростується в півтемноті, хвилину дивиться в безтурботну ігноруючу залю й швидко йде поміж столики. Тепер видно: шинеля обстрипана, пом'ята; поли спереду пообтяглись сливе до носків, на ній немає гудзиків, і тому її придержують тонкі довгі руки. І тому що шинеля довга, мішкувата (без хлястика) й не впорядкована, голова над її затягнутим коміром здається непропорційно маленькою, як на портретах ченців у середньовічних художників.

Білявий пушок на щоках м'якою люцерною стелеться, кружальцями ексцентрично завивається на підборідді й звисає з верхньої губи на широкий несиметричний рухливий рот. Губи вигинаються двома рівними п'явками. П'явки звиваються, торкаються одна одної, то складаючись, то вогко розліплюючись. Іноді стріпується один куточок рота. Од цього вражіння: наче людина щось має сказати, чи засміятись і формулює думку. Губи найбільш виказують натуру, і в людини в шинелі вони свідчать, що високий, тепер ще молодий, але весь зімнятий і брудний чоловік був компанійським хлопцем, вміло й легко забавляв дівчат, жартував (більш рухами, ніж словами), втручався в політичну роботу різних гуртків, швидко кидав їх, не міг услідити за модою і, можливо, був сміливим чудаком у своїм товаристві.

Він повертається до залі блакитними очима й аристократично піднімаючи красивою дужкою ліву брову, тихо рекомендується, дивлячись в дим поверх людей, і зовсім не турбуючись, щоб йому хтось відповідав хоча б поглядом. Говорить руською мовою.

— Муа - Стон (вклоняється вільним розбитим рухом). Муа — я (Моі) Стон — стон руської інтелігенції. Я — стон. Приналежу к катеґорії „бывших“, тепер ісповедую стоїцизм. Да - а.

Вигляд його обличчя з піднятою бровою стає інтелігентним, змістовним і навіть ніс трикутником донизу, звичайний ніс доброго руського обличчя зараз з піднятим лівим крилом виразний і характерний.

В кінці слів брова падає знову на своє місце й знову плитким і розхлябаним здається п'яне обличчя.

На рекомендацію звертає увагу чоловік у англійській парі канадійського коліру за столиком коло вікна й зацікавлено стежить за Муа - Стоном. В чоловіка в парі готичне обличчя, наче намальоване трьома лініями: рівна тонка риса брів і довгий, простий, вузький ніс кресляться літерою Т, підкресленого тонкою лінією вузького рота. Ця літера замикається в трикутнику голови, верхком донизу. Вглиб чорної кучми вище скронь білі лисинки. На відложці піджака — синіє значок авіахему. В кешені самописна чорна ручка. На столі, поверх портфелю, кепка з „розговорами“, з боку пляшка портвейну і гуляш.

Досі він сидів заламавши руки на столі, чорний, занадто понурий для Дон-Кіхота й замало гострий для Мефістофеля, але схожий на них обох і молодший за обох.

Очі в Муа-Стона блукають. Вони зупиняються на чоловікові в канарейковій парі. Муа-Стон підходить і зупинившись на дистанції, що дозволяється законами ввічливості, каже:

— Колега! Дозвольте попросити у вас цигарку. Муа-Стон. Приємно!

Дон-Кіхот-Мефістофель мовчки, але охоче, подає лівою рукою коробку „Allegro“, а правою потискає не протягнуту, але готову до потиску руку Муа-Стона.

Муа-Стон: У вас інтелігентне обличчя. Вибачте за фамільярність. Дякую. Чому ви тут? Коли шукаєте пригод, то в цій коршомці занадто все легалізоване і сюди іноді заходить „страж советской власти“. Взагалі (сідає обіч) „ночного Марселя“ ви не знайдете при данім устрої. Що ближче до соціалізму—хі-хі—то менше романтики. А зокрема отут нічого не можна загубити, крім дівочої й комуністичної невинності... А... з ким маю честь? Вибачте, я на вас бризнув слиною...—це нічого—матерія...

Дон-Кіхот-Мефістофель (теж руською мовою. Відповідає тихо і скрадливо. Взагалі він держиться боязко, оглядається по залі і на двері. До Муа-Стона намагається сидіти в профіль): Нічого... Називайте... Івановим.

„Зала“ ятриться шумом, брязкають шклянками офіціанти й ніхто не звертає уваги на цікавий діалог за одним з ромбових столиків.

Муа-Стон: у вас яке вино? Портвейн? Треба не бути Муа-Стоном, щоб пити портвейн при радянській владі.

Іванов (косо одним куточком губ усміхається. Його чорні очі сумні тому й усмішка скорше схожа на докір і розпач ніж на усмішку): Ви думаєте?... (п'є зі стакану). Пийте, будь ласка, портвейн.

Муа-Стон (наливає).

Муа-Стон: Дякую. За руську інтелігенцію. За багату змістовну трагедію руської інтелігенції. Да, колега...—Задумано дивиться в очі Іванову.

Іванов (виламавши вниз над переніссям лінію брів, пильно дивлячись на Муа-Стона говорить повільно): Ви вчилися в... де ви вчилися?

Муа-Стон: Кінчав філологічний факультет у Москві, коли повстав народ.. да, пролетаріят... (підносить шклянку до губ). За пролетаріят, що організував державу. Ха-ха! По Платону держава є втіленням найвищої ідеї—ідеї блага. Наочний парадокс. Пролетаріят убив самий субстракт інтелігенції й організував втілення ідеї добра—державу. Люблю парадокси. Вип'єм за пролетаріят (п'є).

Іванов (пильно вдивляється в нього): Чому у вас таке переко-
нання?

Муа - Стон: Гіркий досвід, колега.

Іванов: Ви можете поділитись зі мною своїм досвідом (п'є).

Муа - Стон: Да... Ах. Я на вас бризнув слиною... Це нічого, пептін. Да... Так от. Моя повість, повість руської інтелігенції... Вам ясно: університет, гуртки, анархія, коли є гроші, і стоїцизм коли немає. Революція, фронт і промова à la Керенський (мовчки вдивляється в Іванова). Да... Я не боюсь. Я людина. Як я міг знати, що буде така влада і так будуть ставитись до промов à la Керенський (наливає вино). Я інтелігентна людина, йшов за ідеями. Да... потім я в армії, в робітничо-селянській. „Бывають в мире злые шутки“. Я „лучший з інтелігентів“ „приняв“ революцію. Да. Чому ви так дивитесь? Мені здається — ви думаете, що в мене ніс стає сідлообразним. Нічого схожого. Ні, ні, ні. Вип'ємо, колега.

Іванов (коротко й рішуче): Да.

Муа - Стон: Я прийняв революцію й прийняв їх. Да... пам'ятаю: розпачливий стан у лісі... Ні чорта не відомо. Хто з'явиться через півгодини, хто простромить багнетом, ні чорта не відомо. В лісі за городом клініка. Ви розумієте, що значить в таких обставинах дати хлопцям випити? Сюрприз із сюрпризів. Потім, ви знаєте душу інтелігента: невимовно хотілося гострого ефекту і вже тоді у мене складалась така теорія: тільки зрозумійте мене, колега. Мені так рідко доводиться говорити з розумним, і з своїм чоловіком. Ви знаєте... (Муа - Стон заплутався в словах і замовк). Вип'ємо.

Іванов: Да. Вип'ємо. За трагедію руської інтелігенції. За вашу трагедію... і за мою.

Муа - Стон: за вашу?

Іванов: Ні, ні, ні. Я потім.

Муа - Стон: Да. Так от, це до речі, коли й у вас трагедія. Прийміть мою філософію, друг, у одній фразі: пам'ятайте завжди: комусь, абстрактно — комусь буде все одно, рішуче все одно, як ви прожили свій вік. Як ви робили, що їли, були циніком чи ідеалістом, — все одно. Розумієте, все одно. Комусь — абстрактно — не буде діла до того, як функціонував оцеї кусок організованої матерії, що зараз сидить за столиком у коршомці. Ви розумієте, ви відчуваєте мене... Да... І от з початком такого світовідчуття я готувався піднести сюрприз решткам мого робітничо-селянського загону п'ятьом хлопцям без всякої ідеології, без всякої ідеї й логії... Я сказав: „вип'ємо, хлопці, за всевітню революцію!“ Вони витріщили очі, — чи не збожеволів? Де в клініці взяти горілку? Я посадив їх за операторський стіл, поставив по медичній штопці поділений на грами й останнім вніс два слоїки з заспиртованими дочасно родженими

дітьми. Да. Це був прекрасний момент. Вони сміялись і розривали слоїки, а я стояв і надхненно дивився на картину. Я почував себе у творчому екстазі, яким переймаєшся, коли стоїш у Третяковській галереї: за оперативним столом п'ять революціонерів, перед ними дві ненароджених людини в спирті, що вони його зараз будуть пити, і тут я, людина з розумом і з тонкою структурою нервів... Я кажу — вип'єм, товариші червоноармійці! — і перший наливаю стопку на 50 грам. Хіба не прекрасно? Тоді, коли душа рвалася хоч у яку багнюку, хоч у пахощі аміяку, аби гострі... Ви думаете, чого рвуться ці люди в коршомку? Вони шукають почуття, вони шукають поезії... Вони всі прибиті життям... Хо-о! Ви думаете — де ж тут поезія! Ви думаете, що музика, оця Клавочкина повість дисонує з цією коршомкою, з цим спітнілим музикантом, з горілкою? О, дарма! Горілка тільки уготовує путь у ці заскорузлі серця для поезії, для мелодії. І тому йдуть сюди люди з бруду. Дивіться, дивіться! (показує одними очима обіч).

(Тоді, як переходом до другого куплету вже в двох руках чомусь, зумилася гармонія, забилася на першому такті й наче розпачливо повела мелодію, коло третього столика схопився якийсь чоловік з рудою бородою і роз'ятрившись признаннями вдарив себе у груди кулаком, а його сусіда, не слухаючи хотів взяти мотив, але зірвався, зідхнув і замовк).

Муа-Стон: Вони тягнуться у цю коршомку. Ви не бачите в цій спільного з моїми брудними прекрасними картинами? Да, трагедія, колега! Я був естетом, я любив прекрасне, я любив мислі. Читаючи вірша, я шукав того рядка, де автора обуяла багата думка, де він забув себе, де він творив. В картині я шукав тієї ж лінії (п'є). Да. Мислі... А ви знаєте, колега? Я зрозумів, чому істотність інтелігенції убив пролетаріят в Росії, чому оте почуття, оту мисль глибоку й міражисту знищено і вона купчиться отут у коршомці, що в перевулку... Ви знаєте, чому? Не знаєте. А я відкрив! Геніяльна думка. Геніяльно чітка, ясна і нескладна (нахилється через стіл і шепоче). Дуже просто. От зрозумійте, як я це зрозумів: Дуже просто. Чого ви так дивитесь? Все на світі дуже просто. Так треба. Так складається. Так мусить бути: дуже просто. Це прекрасна по своїй глибині думка... А коли я передавав мою філософію на суді (да, я ж був під судом), так мене взагалі вважали ненормальним. Ви знаєте, що пролетаріят глибокі думки вважає за показчика ненормальности. Це ясно... Мисль...

Іванов (до офіціанта): Дайте пляшку (п'є зі стакану). Роздягається. На ньому бузкового кольору ліонезова сорочка з галстуком у клітку.

Муа-Стон: Да. Пануючакласа мисль вважає за ненормальність, а живе без мислів. Робить те, що необхідно — дуже просто —

і говорить — дуже просто. Ви розумієте. Поезія мислі, глибокої мислі, замінено цоканням кісточок на щотах держплану і іже з ним...

Іванов: В цьому музика соціалізму, сказав Троцький.

Муа-Стон: Один герой Достоевського сказав „не выдержим“. Я кажу: ми, інтелігенція, — не выдержим. Моя інтелігенція, Муа-Стон не выдержить... (Довго дивиться на Іванова). Ви, знаєте, я вас наче десь бачив... Наче в якомусь нашому попередньому житті... Ви знаєте, — мені іноді до пам'яті наше якесь попереднє життя... Це не містика індуських філософів. Це те що ми відчуваємо всі... От було якесь життя... Іноді його нагадує незначна сценка, річ, якась людина... гм...

Іванов: Мене? Пам'ятаєте?... Так, це мабуть з нашого попереднього життя.

Муа-Стон: (зовсім п'яний) Да-а... Наша дорога втикається у вершок кута... Одна лінія схилом вниз, друга вгору... І розірвано. Куди покотишся... Як в рулетці. Я покотився вниз, ви покотилися...

Іванов: Чому я котився? Чому ви не думаєте що я з другими творив революцію? (плює на долівку. П'яний теж. Очі мутні й вузьенькі. Піджак упав зі спинки стільця).

Муа-Стон: Не знаю... Як сон... Наче з другого життя... Як сон... Ну, вибачте...

Іванов: Нічого, нічого. Будь ласка. Да. Будь ласка (схиляється на руки обличчям). Муа-Стон бере пляшку і лє в стакан. Пляшка скобзається шийкою, не попадає і жовте питво булькає на кепку і портфель. Муа-Стон бере портфеля в руки, безвільно розкриває його й витягає купу паперів на заляпаний стіл. Переглядає. Іванов підводить голову, бачить папери і криво усміхається.

Муа-Стон (сам до себе): Міров... Міров... Міров... (схвачується. Дивиться на Іванова). Ти Міров?! Ти Міров з юридичного?! Міров, Женька! Демон наших курсисток — Тамар! Ти робиш у пресі і ведеш суспільство, що не знає мислів, до соціалізму? Наш демон... Згадай, Женю, згадай! Дай поцілуємось!.. Чого ж ти прийшов сюди, Женю? Ну, чого...

Іванов — Міров (беззвучно сміється хитаючись у плечах): Дуже просто. Мисль: Дуже просто! Герой Достоевського — знаєш?.. не выдержим... Да-а...

ДМ. ГОРДІЄНКО

БІЛЯ ВОКЗАЛУ

I

НА мить спинився день біля вокзалу,
І п'яно хилиться на клени, на тополі,
Ще сонце тче злотінь у полі,
І кута в синь станційну залу...
Люблю такі картини змалу;
Люблю, як вечір ляже долі—
Згадати осінь, верби голі,
І даль задимлених кварталів...
Та вже лани блакить до себе горнуть,
А десь на риллі сизо-чорні
Спада, мов тиш, печаль моя сумірна...
Біжать, ховаються за обрій дерева.
Над колією шум: шумить трава
І ніч надходить... скоро... вирне...

II

Один по одному ліхтарики пероном
Пішли до паровозного депа.
Од станції долинами тропа,
Поміж полів поплазувала в гони...
У путь за потягом прорвалися вагони,
І розливають цокіт по степах.
Мені ж так хочеться упасти на снопа,
І пити міць із голубого лона...
Ковтати синь прозору, чисту,
А потім встать і тихо, урочисто,
Благословляти роки й час...
Благословляти день і клени,
І паровоз, що так шалено
Везе в нову епоху нас...

Червень. 1927 р.
Соснівка

ІВАН КИРИЛЕНКО

СЕРГІЙ КОВАЛЬ

(Оповідання)

ОДНОГО разу, це було влітку 1919 року, мені довелося випробувати прудкість своїх ніг. Не скажу, щоб це була первина, але тоді мені здавалося, що я не біжу, а лечу, що жита понад шляхом, то не жита, а сріблясте море.

А місяць, як на лихо, розкішною перепічкою викотився з-за бугра й спинився серед неба, виграючи переливним промінням. Я тоді прокляв його, взивав нахабою, зрадником і просто контр-революціонером. Бо справді, я біг, землі під ногами не чув, іноді падав у жито, прислухався — а він світить так, що моя велетенська похлолива тінь простяглася аж до обрію.

Чорта пухлого такої ночі втечеш од денікінської кінноти. Але я уперто тікав, бо признатися, страшенно не хотілося помирати. Та й з якої речі? Мені 17 років, тільки вчора я попрощався з своїм старшим братом, командиром ескадрону. Од'їжджаючи, він дав мені бравнінга другий номер, і наказ:

— В руки не давайся. Коли припече — тікай у Водяну до Ковалю, він знає.

— А ти коли повернешся?

— Не турбуйся, швидко назад будемо.

Брат стьобнув коня і помчав до ескадрону, що ген на кряжі шикувався в похід. І я вірив, що таки наші швидко повернуться.

Це було тільки вчора, а сьогодні я вже чую тупіт копит по твердому шляху. Три кіннотчики карного загону женуться за мною. Щось разів зо три я падаю в жито, тоді тінь моя ховається і страх на хвилинку зникає.

Коли ж добіг до балки, що порослася чагарником, я зовсім вибачив місяцеві його ганебну зрадницьку роботу. Тут мене й цілий ескадрон не злапає. Я вибираю найгустіший кущ і влаштовуюсь на спочинок. Десь на кряжі заіржала коняка, гулко пролунав постріл, отдаючись луною в балці, і я, знесилений, заснув під тихий шум зеленого листя.

На ранок у Водяній я розшукав Ковалю і мав з ним приблизно таку розмову. Він високий, незграбний з копою чорного волосся на голові, з хитрими, примруженими очима, стояв передо мною як величезний стовбур і казав:

— „Ну, шкет, що з тобою робити? Малий ти дуже, і на коняку не злізеш.

Він був правий, бо я хоча й мав 17 років, але зросту був дрібного, а в порівнянні з велетнем Ковалем я був подібний до хлопчиська, що дивиться на дзвіницю.

Проте, це не зашкодило мені гордовито чвіркнути через губу і, не відповідаючи на дражливе запитання Ковалеві, промовити до нього байдужим, повним гідности, тоном:

— Дай, браток, спочатку закурити.

— От так фрукт, — мабуть подумав той, але лагідно, одними очима всміхнувся і сказав, витягаючи засмальцованого кисета.

— На, на, закурюй. — Мовляв, „що з таким тобою робити“.

І тільки тоді, як я засмигнувся, і випустив просто в широке підборіддя мого майбутнього товариша пасмо диму, тільки тоді я спокійно витяг з кешені братового подарунка і, примруживши око, одмовив спокійно.

— Бачиш, що робитиму — те, що й ти. Кого ж чорта? Клацнув собачкою й знову поклав револьвера у кешеню.

— Молодець, — важко лягла залізна рука мені на плече. Оце я й розумію. Одразу видно, що парень — гвоздь.

— Да, — похопився я, — трохи не забув, я ж іще оратором можу бути, промови говорити, розумієш, щоб значить проти буржуазії.

Коваль реготався:

— От гад, в агітатори моститься, ха - ха - ха!

Признатися, я трохи почервонів, бо пригадав, як позавчора, заховавшись у клуню, я уявив себе великим промовцем, ні в якому разі не меншим за того, що приїздив з братом до нас в село перед відступом червоних. І хоч в клуні мене слухали тільки горобці на бантині і ніхто не кричав „ура“ й „дайош“, проте, мені здавалося, що в мене навіть якось сильніше й гучніше виходить:

— „Хай живе революція“!

— Ну, добре, ходім! Чудило ти, — кінчив сміятися Коваль. Подивимось, що з того вийде.

І ми пішли.

Відтоді цілий рік я нерозлучно їздив з повстанським загonom, що ним керував Коваль.

За цей час ми встигли облітати чотири повіти, знищити щось зо три денікінських загони, перекинути три потяги з вантажем для фронту, двічі розгромити в'язницю у великому селі, де сиділи наші „заложники“, і ще багато дечого.

Замість бравнінга я мав вже два нагани. Надійніше якось. Та й Коваль чомусь їм віддає перевагу. А в справах бойових, для мене він був непорушним авторитетом.

Безсонні ночі й повсякчасне нервове напруження зовсім переродили мене. За рік я виріс, трохи витягся, схуд, почорнів, і наче постарішав на 5 років. У всякому разі, повагу до себе з боку Ковалю і всього загону здобув, бо при всякій нагоді, коли ми хоч на три, чотири години спинялися у якомусь селі, Коваль збирав селян і говорив мені:

— Ну валяй, твоя робота. Агітіруй.

Я вилазив на стіл, або просто не встаючи з коня, виголошував палку промову, що завжди починалась одними й тими ж словами:

— Уже скоро півроку (або 8 місяців, або 5, дивлячись коли виступати доводилось), як червоні відступили. А гляньте, що зробили за цей час білі? Вбивства, розстріли, грабунки, заложники!

Я захоплювався, тряс кулаками, тіпався, од лютости хапався за наган і не говорив, а рубав слова. І тільки коли з-за кряжу витикалася ворожа розвідка й розлягалось три наших сигнальних постріли, я, похапцем вскакуючи в сідло й вихопивши наган, блискав ним у повітрі і вже на бігу, наздоганяючи загін, обертався і кидав селянам останні слова:

— Але знайте, що ми ще прийдемо, чекайте нас, прийдуть червоні, — і пришпорював свого вірного побратима.

Коли ж небезпека минала, Коваль мені казав:

— Будеш таки, стерва, колись путящим агітатором. До діла говориш.

Їздили отак ми з ним, аж доки, затримавши останній потяг де-нікінський, ми побачили, що ген-ген далеко за ним їдуть наші червоні ескадрони. Дзвінкого зимового вечора ми з'єдналися й погнали білих далі. Дорогою від односельчан довідався, що брата забито під Орлом. Посумував трохи, а потім заспокоївся на одному:

— „Віддячу“.

А через декілька днів із Ковалем мені довелося розлучатися. Його призначено командиром ескадрону якогось полку, вночі він виїхав, навіть не попрощавшись зо мною. Я лишився з хлопцями, що по-старому дражили мене агітатором.

Минуло з того часу 6 круглих, як бублик, років. І куди вони закотилися так швидко й непомітно? І де тепер мій хрещений бойовий батько Коваль? Де він?

Мабуть, не впізнав би мене, коли б зустрів, бо я вже комсомолец, активіст, і швидко таки, мабуть, стану справжнім агітатором. Скінчив губпартшколу в столиці й пішов, як кажуть, на практичну роботу. Ну, хто з нас не знає, що то значить практична

робота, з її повсякденними засіданнями, нарадами, доповідями, тезами, виступами, підшефними частинами, стінгазетами й далі, далі.

Отак я мотався щось зо два роки, аж доки округом не вдоволив мого давнього бажання.

Якось, коли з запальними гарячковими очима, з напівпошматованим портфелем під пахвою, я вскочив до кабінету секретаря, щоб попрохати якісь тези, той сповістив мені байдуже й сухо.

— Радій, Сашко. Посилаємо тебе на Кроватний секретарем осередку. 300 чоловіка комсомольців. Щоб шанувався, а то звідти швидко можуть наладити.

Я підстрибнув:

— Нарешті буду працювати на виробництві!

* * *

Гора з горою, кажуть, не сходиться, а людина з людиною зійдеться.

Я одчиняю двері й остовпів:

— Коваль! Сергій!

— Саша! Агітаторе!

Ми тиснули один одному руки, і як звичайно в таких випадках, мовчали.

Мабуть у кожного воскресали в пам'яті минулі дні буйного повстанського життя, може кінематографічною стьожкою пробігали в кожного перед очима 6 років розлуки. Ми мовчали й дивилися один на одного, тепло посміхаючись. Може б ми довго перебували в такому непевному стані, коли б на нас уже не почали звертати увагу робітники, що тут же, скористовуючи ранкову перерву, снідали.

— Да, — врешті заговорив Сергій, — оце ж воно й є, як то кажуть, — сім год не бачились, зійшлись і поговорить ні про-що.

— Завжди так буває, — додав я весело.

— Але як ти сюди попав?

— Секретарем комсомольського осередку, брат, буду в цьому заводі.

— Красота! Гукнув Коваль на весь клуб. А я тільки щось з півроку, як з села. В райкомі секретарював. А це перекинули на виробництво.

— Хіба проштрафився?

— Ні, сам попрохався. А в тім про це колись поговоримо. — махнув він рукою. — А поки що я тут член бюро, а головне б'ю молотом. Знаєш, повернувся до основного фаху. Пригадуєш Водяну?

— Ще б пак!

— Так от добре, що будем разом. Будеш мені іноді допомагати. А то, знаєш, читаю газетку чи книжку, надібаю якесь слово незрозуміле, і ні в зуб ногою. А ти ж у мене агітатором ще коли був. Пригадуєш? — ми обидва весело сміялись.

— Да, тоді життя було. — знову почав він. — А тепер сум... Різкий електричний дзвінок, що сповіщав кінець перерви, заглушив його останнє слово.

Робітники хутко згортали пакуночки й на ходу доїдаючи сніданок, густим натовпом посунули до дверей. Дзвінок настирливо дзеленчав.

— До вечора! — кинув мені Сергій і зник в дверях.

Швидко я розшукав секретаря комсомольського осередку, прийняв від нього справи і йдучи додому думав над словом, що його не доказав Сергій.

Сумно. Ясно ж, хіба легко йому, що п'ять років не вилазив з сідла, облітав всі фронти, помітити тепер велике творче буяння в його дрібницях.

Пригадую, він прекрасно водив наш загін в бій. Радістю сяяв, коли ми перемагали. Його Ковальська рука ніколи не давала промаху. Шаблюка його, наче в'юн, шугала в натовпі ворогів. А міцний голос молотом бив:

— Крой, братва! Ні кроку назад!

А тепер він ніяк не хоче зрозуміти (а може не в силах), що кожний удар його молота отут на заводі більше вартий, ніж 10 помахів шаблюкою.

Звичайно, я доведу йому це сьогодні ввечері, але ж, мій любий товаришу командире, темними ночами ти мабуть ще досі мрієш про вітрові наскоки на ворога, буйні пориви революції, її переможню тріумфальну ходу.

Сумно тобі тепер, чому? Хіба не помітив, не добачив за неквадратним і брудним рештованням чарівного будинку, що з мільйонами таких як сам, ти його будуєш?

Ні, не те. Мабуть селянські гаї та степи безкраї й досі ллють в твою широку розхристану душу свою неосяжність, безмежність, стихійність.

Не сумуй, любий мій командире, будуть ще грози будуть, велетенські бої і невідомо, коли прийде кінець нашому перепочинкові.

Але твердо ми знаємо одно:

Прийде час, і знову візьмемось за шаблюки, повстанемо буряною лавою і це буде востаннє. І ще твердо знаємо: перемога — наша. Бо в нас залізни ковальські руки й могутні пориви.

* * *

Чому ж сьогодні Коваль блукає містом похмурий, зігнутий, наче на рамена йому хтось поклав важкий тягар? Я з самого ранку

стежу за ним, дивлюсь, як його висока, трохи зігнута постать маячить головними вулицями міста, іноді зупиняється біля якоїсь вітрини, потім знову рушає з таким виглядом, наче перед ним стелиться несходима путь, а він за всяку ціну мусить її пройти. Я знаю його давно, — 6 років тому в повстанському загоні і ось вже три місяці у місті що-дня ми зустрічаємося з ним, завжди уперто дискутуючи якийсь питання.

Та сьогодні я боюся, що його обурення хлюпне через край, врешті десь на розі серед вуличного натовпу він урочисто розігне свою могутню спину, розправить плечі і доведеться мені тоді заспокоювати його, одводити десь у завулок і вичитувати цілу лекцію про поведінку комуністів серед публіки.

А почалося з того :

Якось вранці я примчав до нього. В руках у мене тріпалась свіжа газета, а з неї нахабно дивились великі й охайно розташовані літери заголовку.

— Чого ти, наче опечений? — вирячив на мене очі Сергій. Він тільки-но одягся і мабуть лагодився іти на завод.

— Читай! — всучив йому газету.

Великі літери заголовку Сергійовим голосом глухо проказали :

— Нечуване нахабство твердолобих.

— Наскок на Радянське Торгпредство в Лондоні.

Пальці нервово пожимакали газетний лист і він впав на долівку, як зайва, нікому не потрібна річ.

Я хотів щось сказати Сергійові, на язичі у мене вже вишикувалась ціла зграя лайок, і обурення по адресі наших заморських „друзів“, але...

Сергій якось загадково посміхнувся, мовляв, „знаю що робити“. Далі миттю вихопив з-під подушки наган — пам'ять 19 року — і не сказавши ні слова, довгий і незграбний, швидко-швидко вибіг на вулицю.

Я намагався наздогнати його, запитати куди? чого?

Але заспокоївся, вглядівши, що він повернув на площу де стояв довгий триповерховий будинок Окрпаркому.

Справді, він рішуче одчинив важкі двері, і переступаючи разом по троє східців, помчав на третій поверх. Мені треба було йти на роботу, я постояв трохи, повагався, потім рішуче пішов у свій осередок.

Того ж дня увечері, випадково на зборах, я зустрів оргінстра Окрпаркому й запитав :

— Був у вас Коваль?

— Приходив вранці. Ледве заспокоїв його.

— Чому?

— Просився, щоб негайно послали в Китай. Поїду каже, найменш два десятки англійців положу. Та ще як гарячиться. Настоює, лається. Не розуміє, що це не так просто.

— Що ж ви йому порадили?

— Радити нічого було. Якраз позавчора на бюро ухвалено послати його на відповідальну господарчу роботу в одну з округ. ЦК прохав. Ми й висунули його кандидатуру. Прекрасний же парень, не видасть, не розкладеться.

— Резервуар революційної енергії і класового чуття, — додав я.

— Так то так, та іноді надто буряно буває в тому резервуарі, небезпечно.

— Цілком з тобою згодний. А цікаво, що він на вашу пропозицію?

— Категорично одмовляється. Хочу, кричить, справжню революцію робити! Насточортіло копатися в дрібницях і мовчки дивитись, як навкруги пухнуть животи і в'язи, запливають жиром обличчя, а поруч під ногами тисячі безпритульних, півголодних злидарів, сиріт, ображених.

— Дайош Китай! — вимагає — й кришка.

— Нічого, заспокоїться. Поїде.

— Мусить поїхати.

* * *

Мені вже насточортіло стежити за ним. Він он блукає собі й байдуже йому, що я, по горло зайнята людина, мушу гаяти час. Он він щось довго дивиться в якусь вітрину, нерухомий, монолітний.

А надворі ніч. Там у вечірній сутені привітно чи іронічно — не розбереш — блимають мільйони вогників. Темна даль здається пасткою величезної прірви, що в ній хтось необережний і розхристаний розсипав оті напівживі рухливі цяточки-зорі. Там угорі мабуть одвічний спокій і чарівна музика, а тут на вулицях міста, цього гамірливого стоголосого звіря, суцільний контраст. Особливо це помітно вночі, коли присадкуваті ляльки-вітрини одягаються в огнесяйне вбрання, а гострі шпилі радіо-мачт дерзко пнуться д'горі.

Контраст тоді втілено в кожну цеглину бруку, в кожний метр асфальту, в кожний розпачливий зойк сирени.

Безпритульні й напарфюмовані свині, владний подих машини і жалюгідний вереск фокстротної музики п'яної й сумної... А над усім — одвічний таємничий спокій мільйоноокої ночі.

Але я ніколи-ніколи не проміняю гаміру голубих днів на синій спокій небес.

А в тім про Сергія. До речі, він он рушив од вітрини й на розі люто плюнув. Я його розумію. Мимо пропливла якась пані, що нагадує шаплик. Та добре, що тільки плюнув, а от на тому тижні трохи не вскочив я з ним у халепу.

Ішли ми якось майданом, що в центрі міста. Сперечалися про рушійні сили китайської революції, „не злим, тихим словом“ згадали

Чемберлена, а далі і Польщу вкрутили в водоворот наших суперечок.

Не дивлячись на всі мої агітаторські здібності, Сергій (стихія, нутро, інстинкт) незламно стояв на своєму:

— Терпіти такі образи далі — просто злочин. Бити їх треба одразу. Бити й плакати не давати. Вихорем би промчати над світом. Знаєш, — обертався він до мене, і очі його світилися таким знайомим мені блиском, — про мене, так тепер під три чорти треба послати дипломатичну ввічливість. Дорогу Ворошилову і ніяка гайка.

Я гаряче заперечував, захоплювався, доводив та чи слухав мене Сергій?

Навкруги нас шумував празниковий натовп. Такого сонячного дня місто завжди, наче нарочито, випльовує на майдани й вулиці все своє населення і шумлять тоді вулиці, вирують ніби море під осіннім вітром.

Одчайдушно галасують газетчики, різко вигукуючи „небивалие новості“. Десь розчавученим цуцням, заскиглила сирена, а он чорним лахміттям майорить безпритульний, боязко озирюючись.

А за ним. Тю-тю-тю. Справжнє полювання. Міліціонер надривчасто свистить неймовірно роздуваючи щоки. Якась пані верещить, топцює ногами, що нагадують тумби, обшиті внизу блискучою шкірою. Натовп збільшується.

— В чім річ? — запитую одного стороннього глядача.

— Гребінець витяг з голови в отої корови, — спльовує той. А вони, сволочі, ладні півдня ганятися за хлопцем.

Я глянув на Сергія. Над бровами йому лягли глибокі зморшки. Ніби якийсь скульптор ретельно виточив їх з сірого каменю.

— Шпана нещасна, гребішка їм шкода!

Раптом аж надто смердючий дух ударив мені в лице.

Поперед нас годованою качкою впливла якась поважна пані. Та вона не нагадувала мені людини. Вірніше це був шматок м'яса, загорнений в мануфактуру.

Під рукою в неї раював маленький білий шпіц, що пушистим хвостом своїм майнув перед нашими обличчями.

Не встиг я навіть обернутись, як розпачливий зойк вдарив у вухо. Б'ють когось? Ріжуть?

Ні. Нашій пані зробилося не добре. Вона репетувала, безпомічно махала обрубками, що виконували ролю рук, виставляла на показ низку золотих зубів. Її шпіц плигнув он комусь на плечі, скавучить, дзигною вертиться, але де його розкішний хвіст? Замість нього, пушистого, лишилася тільки чорна латка, з якої голубий димок струмками танув угорі.

— Що це? — питаю Сергія.

— Ходім мовчки! — блимнув він на мене і спокійно поклав сірники до кешені.

Почав збиратись натовп. Знову сюрчок міліціонера. Про безпритульного давно вже забули. Своім галасом пані покриває увесь майдан і найближчі вулиці.

— Хулігани, хулігани! Ах мой бедний Пупсик!

Оточили її, запитують:

— Хто ж, хто?

— Де фулігани?

— Тето, не інакше як безпритульні, — безапеляційно рішає хтось.

В сутолоці я беру Сергія за руку й роблено серйозно щось йому доводячи тягну з собою в провулок.

Там ми зустріли безпритульного, що почувуючи себе в безпеці, уважно розглядав трофей.

Відчитував я тоді Сергія щось годині зо дві. Але всі мої докази розбивались об його уперте:

— Що тобі, шкода шпіца, дивись який м'якотілий. Там тисячі десь гинуть, а йому шпіц. Шляпа ти, ось що.

— Я згоден, що шпіц дурниця, але що за методи, я тебе питаю? Це ж таки справді хуліганство. Та ти знаєш, що тобі ще за Морозова може влетіти.

— Що ти мені з Морозовим. Хай не має звички читати записки, що не йому адресовані. Я ж докладчикові послав запитання, а не йому. Чого ніхто з товаришів не спробував розпечатати? А йому закортіло. Дрян! Таких інтелігентів вчити треба.

— Треба. Але не так, як ти.

— Як там я. Всього тричі вдарив по його нижній морді портфелем. Не послухав, ну й получив. А про КК не турбуйся, мене вже викликали.

— Ну?

— Тому, що обидва винні, справу припинили.

Я нічого не міг сказати, тільки плюнув собі під ноги й подумав.

— „Ех, браток, підсвідомість у тебе переважає, інтуїція“.

Мовчали ми тоді дуже довго. Думали кожний своє.

* * *

Сьогодні його знову викликали в Окружком. Пропонували їхати і знову Сергій одмовився. Він чомусь рішив, що у нас нема чого вже робити, що навкруги гниль і розклад і, взагалі, як кажуть, втертя перспективу.

Він ретельно вичистив нагана, і регулярно що-дня ходив в Окружком та в ЦК, вимагаючи, щоб його послати в Китай.

Сьогодні також він почав своєї, але секретар Окружкому, суворий і твердий, вислухавши його спокійно, наче з книги вичитав.

— Товаришу Коваль! Ти знаєш, який нині відповідальний час? Дисципліна перш за все! В Китай ти не поїдеш. Таких як ти й тут треба. А тому востаннє кажу. Або ти позавтра виїздиш на округу, або квиток на стіл. Пойняв? Завтра чекаю відповіді. Все! — кінчив.

Я не знаю, як Сергійові, а мені здалося, що це був вирок суду, який не підлягає апеляції.

— Що ж ти після цього заспіваєш? — звернувся я до Сергія.

Але він схопився з місця, і щось бовкнувши секретареві швидко вискочив з кабінету. Коли ми опинилися за дверима, я щось обережно почав казати йому, але Сергій мене рішуче перебив:

— Ша! Годі! Насточортіло! Все рівно по його не буде. — кинув він в бік секретарського кабінету. — Він думає, що я не розумію що треба їхати, що партдисципліна й таке інше. Та коли ж я не можу отак сидіти без справжньої роботи!

— Але ж... — почав я.

— Іди ти під три чорти! — обернувся до мене Сергій. — І більш не веди ти серед мене культосвітньої роботи. Сам знаю, що роблю. Щоб до вечора я тебе не бачив!

Відтоді я цілий день блукаю за ним, наче той шпик. Ну й ролька, нічого сказати.

* * *

— Ну, надумав чогось, рішив? — зустрів я його другого дня вранці.

— Ні чорта. Ще подумаю — глухо відповів Коваль і вузькими завулками ми попростували в центр. В лице нам ударив збентежений галас міста.

Мимо пролетів газетчик:

„Комуніст“, „Вісти“, „Харківський Пролетарій!“.

— „Вбивство нашого повпреда в Варшаві!“.

— „Убито тов. Войкова!“

— Газету! — гукнув Сергій. Безпритульний хлопчисько миттю опинився біля нас.

— Пожалуста! — суче газету, робить якийсь загрожуючий рух в повітря і люто шепоче:

— Убили, гади. Вони і батька мого в 20-му році вбили. Швидше б вирости, щоб на коня. Відплатив би їм, занудам!

Одною рукою рву в Сергія газету, другою шукаю гроші хлопцеві. Знайшов чотири копійки. Треба п'ять.

— Що робити? — питаю його.

— А, пустяк! — хлопець махнув рукою. — Вистачить. Головне, убили, убили — сволочі. От за що обідно, товариші.

Знову тривожний голос його б'ється об кам'яні мури, потім важко і дзвінко падає на брук.

— „Комуніст“, „Пролетарій“! Убили товариша Войкова!

Сергій якось раптом почорнів, знітився, потім звернувся до мене й вимовив. Ні, не вимовив, а буквально видавив з себе:

— Ну що, не казав я тобі, бити їх гадів треба. Бити сьогодні ж. Швидше кінчати. Або ми їх, або вони нас.

Останні слова Ковалю не прозвучали, а тріснули сухо й коротко, як постріл, або гілка в лісі.

Сьогодні він був правий. Я мовчав.

Ми виходили на головну вулицю, що веде до майдану. Місто гуло якимсь тривожним гулом. В його повсякденній гамірливій музиці вчувались якісь нові, до сьогодні нечувані ноти.

— Убили посла Войкова! Газета „Комуніст“!

Бігають, як і раніш, автобуси. Метушаться люди. І всі поспішають туди, на площу, хапаючи на ходу газети.

На театральному майдані струнко став міліціонер і червоною палкою, піднімаючи її, вказує комусь.

— „Проїжджай, проїжджай, не затримуй!“

Сунуть стрункі лави, майорять у повітрі прапори і все туди, на майдан, де над розовим будинком тріпоче прапор.

На мітинг, на протест!

Ми з Сергієм ідемо за лавами і я думаю про те, що центр міста з людьми подібний до лазні, де не знаєш, хто поруч тебе — друг чи ворог.

І я певен, що серед оцих бездоганно зодягнених байдужих громадян багато є таких, що радіють:

— „Ага, так вам і слід, одним менше стало“.

Поруч мене тяжко й уперто мовчить Сергій, а я дивлюсь на товсті карки і думаю:

— Врешті це ж намул, що зникне при першому поривові могутнього потоку.

А майдану немає. Є море голів, ліс знамен, що побідно полощуться над натовпом.

Стоїть загрозливий гул. Вітер розносить палкі слова промовців.

Море хвилюється, ніби хоче вирватись з кам'яних обіймів міста і могутнім шквалом ударити в межі і кордони.

Сергій розгубленими очима шукає в натовпі своїх з заводу.

— Ходім до наших, — кажу йому й тягну за руку туди, де стоїть мій осередок. Велетень Коваль, слухняний як дитина, йде за мною і ми поринаємо в натовпі.

Та це не натовп. Хіба цим безладним словом можна назвати те, що є конденсатором волі мільйонів. Це якийсь міцно скований гігант. Тут нема окремих осіб, тут є владне „ми“.

Сергій біля мене. Він їсть очима промовця й безупинно плеще в свої з мозолями долоні. Звук виходить такий, наче б'ють одна об одну дві дошки.

Лопотять прапори, квітне над майданом музика, а з балкону летить:

— Не піддаємось на провокацію! Наша відповідь: єдність, уперта праця, марудна, але велика... над господарством... над будівництвом соціалізму... коли треба, Червона армія дасть відповідь твердо й рішучу, а поки спокій, праця дисципліна! Хай живе...

Не втримались, не дослухали:

— Ура - ра - а - а!

То не ура, а грім розкотистий, зловісний.

— Відплатимо! Не вперше давати панам по шеем! — гукає хтось біля мене.

— Догребемось колись, — каже мій сусіда.

— Відплатимо за Войкова, — одгукується навкруги тисяча голосів.

Я обводжу очима натовп: де Сергій?

Ага, ось він іде мені назустріч.

Обличчя йому сяє якимсь незнайомим для мене огнем. Я вперше бачу його таким. Він радісно хапає мене за руку, тисне її, одверто й просто дивиться мені в очі і, сміючись, каже:

— Ну, агітатор. Ти правий. Годі дурня ламати. Господарником — так господарником. На зло Чемберленові і всім нашим ворогам. Приходь завтра виряджати на округу, — і знову усміхається й тисне мою руку.

Я ще уважніше вдивляюся йому в лице й пригадую: воно зараз подібне до того, яким було в 19 році, коли командир загону Сергій Коваль якось вів сто чоловіка повстанців на 350 шкуровців.

Ні, не те. Сьогодні воно ще урочистіше, ясніше й якось внутрішньо красивіше й глибше.

Червень 1927 р.

м. Харків